

't Inschrien

Vereniging Oudheidkamer Twente

Kwartaalblad
2010 / 3

In dit nummer o.a.:

- Willem Vleertman
- Ontstaan textielindustrie in Haaksbergen
- Bernard Jasper Fayer
- Een Bornenaar doet de Vesuvius

Colofon

't *Inschrien* is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Berend Jager (hoofdredacteur), Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferweda, Frans Janssen en Robert Kemper.

Aan dit nummer werken mee:

F.J.M. Agterbosch, W. Ahlers, G. Bekkering, B. Jager, R.R.M. Kemper, H. Kok, Z. Kolks, J. Morsink, W.H. Nijhof, E. Vermeer.

Redactieadres

Blauwgras 48
7623 GK Borne
tel. 074-2671053
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Jan van Alsté, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Clemens Klappe, penningmeester
Ernst-Jan Krudop, lid
Jan Morsink, lid
Theo van Stapele, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074-2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandagmiddag 13.30 - 16.30 uur
iedere vrijdagmiddag 13.30 - 16.30 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 24,50 euro per lid, echtparen 29,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro.

Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat en op de soosmiddagen.

De kopij moet uiterlijk 25 oktober 2010 bij de redactie zijn. Men kan richtlijnen aanvragen bij de redactie.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

	Pag.
Verenigingsnieuws	03
Nieuwe leden	03
Activiteitenkalender	03
Een belangrijk schilderij van Hendrik Valkenburg Jan Morsink	04
Uit de collectie van de Oudheidkamer Zeno Kolks	05
Een bijzondere, beroemde Oldenzaler Willy Ahlers	06
Bernard Jasper Fayers zogenaamde Noagrove Henk Kok	09
Column: een Twentse National Gallery Robert Kemper	11
Twentse sage: Aleid uit Lemselo en de witte wieven Elias Vermeer	12
Aan de Buurserbeek ontstond textielindustrie in Haaksbergen Wim H. Nijhof	14
Boeksignalement Geert Bekkering	19
Twentse paddenstoel	21
Bornerbroek Willy Ahlers	22
Een Bornenaar doet de Vesuvius Berend Jager	23

*Omslagillustratie:
Brulfteneugers van Hendrik Valkenburg*

Verenigingsnieuws

Werp een vluchtige blik in dit nummer en u ziet dat ons blad een verjongingskuur heeft ondergaan: het hele blad is in kleur! Ons blad telt nu 28 pagina's.

We hebben besloten Van het bestuur (in overleg met het bestuur) en Van de redactie weg te laten. Mededelingen vindt u voor-

taan onder het kopje Verenigingsnieuws. We zijn bijzonder blij met het feit dat de Taalbank een fors bedrag aan subsidie heeft ontvangen.

Daarover meer in het volgende nummer.

Nieuwe leden OKT en abonnementen 't Inschrien

Hr. G.J.M. Collet
Hr. N.T.D. Eeltink en mw. E. Rompelman
Hr. en mw. E.J. Krudop
Mw. M. Lokate
Hr. H.F.M. Heinst en hr. H.H.M. Rolevink
Hr. G. Geerdink

Enschede
Hengelo Ov
Enschede
Enter
Enschede
Tegelen

Activiteitenkalender

Zie voor de actuele situatie ook www.oudheidkamertwente.nl of bel onze secretaris mevrouw Janny Willemsen, tel. 074 - 291 40 14.

Cursus

CURSUS INVLOEDEN VAN DE GERMANEN OP DE TWENTSE SAMENLEVING

I.v.m. de grote belangstelling een herhaling.

Zaterdag:

9 oktober: Sala's en borgen in N.W. Europa.

23 oktober: Germaanse goden en gebruiken.

30 oktober: Germaanse buurschapnamen uit het goederenregister Werden.

6 november: Gezamenlijk gebruik van grond in de Twentse marken.

Tijd bij iedere sessie: 9.30 uur – 13.00 uur.

Cursusleiding: Gerard Seyger en Henk Woolderink.

Plaats: Verenigingscentrum Oudheidkamer Twente, Stroinksbleekweg 12 B, 7523 ZL Enschede, (tegenover ingang TwentseWelle). Telefoon: 053 4787447.

Cursusbijdrage: € 45,00 voor OKT leden en € 55,00 voor niet leden.

Het aantal cursisten is beperkt tot 18 personen. Plaatsing geschiedt in volgorde van aanmelding.

Aanmelding: email naar secretariaat@oudheidkamertwente.nl onder gelijktijdige overmaking van het cursusgeld op bankrekening 12 95 76 379 t.n.v. Vereniging Oudheidkamer Twente te Enschede onder vermelding van "Cursus Germanen".

Lezingen

Op 19 oktober houdt de heer G. van der Vliet een lezing over de Twentse Taalbank. Om 20.00 uur in het centrum Prismare, Roomweg 167d, 7523 BM Enschede.

Op 16 november is er een lezing van professor T. Kerkhoff over de pest. Om 20.00 uur in het centrum Prismare, Roomweg 167d, 7523BM Enschede.

Een belangrijk schilderij van Hendrik Valkenburg

Jan Morsink

De Oudheidkamer heeft de mogelijkheid tot aankoop van een belangrijk stuk cultureel Twents erfgoed. Het betreft hier een prachtig olieverfschilderij van Hendrik Valkenburg (1826-1896), voorstellende twee brulfteneugers op pad in de omgeving van Almelo. De afmeting is 86 x 75 cm. Het schilderij is gedateerd op 1869. Het is afkomstig uit een particuliere collectie.

In de collectie van het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevindt zich een schetsboek van Valkenburg uit de periode tussen 1860 en 1867. Daarin is een tekening te zien, waar dezelfde jongelui zijn afgebeeld tegen een andere achtergrond. Tevens bevindt zich in een particuliere collectie een gouache, gedateerd 1865 (zie 't Inschrien 2007/0). Interessant is dat op de achterzijde van de lijst van deze gouache door de kunstenaar eigenhandig twee teksten van een brulfteneugerslied zijn opgetekend.

Hendrik Valkenburg werd geboren in Terwolde (gem. Voorst) en volgde tot 1844 in het nabij gelegen Deventer lessen aan de Tekenschool, o.l.v. J. Jansen Vredenburg. Daarna was hij tot 1853 leerling aan de Antwerpse Academie voor Beeldende Kunsten. Na zijn opleiding voltooid te hebben kreeg hij een vaste aanstelling aan de Stadstekenschool in Almelo, waar hij werkzaam was van 1854 tot 1867.

In deze periode tekende en schilderde hij in de omgeving van Almelo landschappen, stadsgezichten en het boerenleven in al zijn facetten. Ook vervaardigde hij in 1862 twee schilderijen naar aanleiding van de brand in Enschede. Deze werken bevinden zich in onze collectie.

Van 1868 tot 1872 was hij tekenleraar in Deventer en Zwolle. Na deze periode vestigde hij zich als kunstschilder in Amsterdam en werd lid van 'Arti et Amicitiae' aldaar. Later sloot hij zich aan bij de schilders van de Larense School.

Een zeer interessant artikel over Hendrik Valkenburg, geschreven door Everhard Jans, verscheen in het Jaarboek Twente 2003, pagina 90 tot en met 99.

Het schilderij is afgebeeld op de voorpagina van dit blad.

OPROEP

Het bestuur van de Oudheidkamer Twente vindt het van groot belang dat dit werk, waarvan de aankoopprijs 6500 euro bedraagt, niet voor Twente verloren gaat. Helaas hebben wij momenteel niet de financiële middelen om dit kunstwerk te kopen. Wij doen daarom een dringend beroep op sponsoren en leden een bijdrage te leveren om deze aankoop toch te kunnen realiseren.

Wilt u nadere informatie, dan kunt u contact opnemen met :
Jan Morsink 06 5336 5016 of Theo van Stapele 06 5325 8596

Donaties, waarvoor wij al bij voorbaat onze dank uitspreken , kunnen worden overgemaakt op bankrekening 12.95.76.379 t.n.v. Oudheidkamer Twente onder vermelding "Valkenburg".

Uit de collectie van de Oudheidkamer

Zeno Kolks

In 1905 schonk pastoor G.A.L. Peters te Enschede aan de Oudheidkamer Twente een 40 cm hoog houten beeldje van de heilige Christophorus (Christusdrager) of Christoffel. (inv.nr. OHK 489)

Volgens een in de 12de eeuw ontstane legende was deze patroon van de reizigers en voorspreker bij de Heer in geval van pest, hagel en doodsgevaar. Een reus, die op zoek was naar Christus en als goed werk arme reizigers en pelgrims de rivier overdroeg. Eens zette hij een kind over, dat tijdens de overtocht steeds zwaarder werd. Het openbaarde zich aan hem als Christus zelf en doopte hem in de rivier.

Vanaf de 13de eeuw wordt de heilige nagenoeg uitsluitend als drager van Christus voorgesteld, zoals hier. De reus, die in dit geval duidelijk van voren gezien dient te worden - de achterzijde van het vrijstaande beeld is afgeplat -, lijkt voortstappend voorgesteld. Zijn linkerbeen gaat volledig schuil achter zijn overkleed. Links komt zijn blote, niet van schoeisel voorziene rechter onderbeen onder zijn kledij te voorschijn; dit been rust op een stapsteen in het water. Opvallend aan het overkleed, waarvan Christophorus een uiteinde onder de gordel heeft vastgebonden, zijn de diepe, hoekige en ingewikkelde plooiën. De staf in de vorm van een uitgerukte jonge boom, die hij ongetwijfeld met zijn rechterhand zal hebben vastgehouden, is verloren gegaan. Zijn linkerhand omsluit de linkervoet van het eveneens geklede Christuskind, dat achter zijn iets gedraaide en naar beneden gerichte, bebaarde hoofd op zijn schouders zit. Het Kind houdt in zijn linkerhand een bol. Hiermee wordt de wereldbol bedoeld: Christus is immers koning van hemel en aarde. De rechterarm is afgebroken.

Voorstellingen van de heilige Christophorus speelden in de middeleeuwen een belangrijke rol: de aanschouwing ervan zou 't *Inschrien* 2010 / 3

de beschouwer volgens het volksgeloof van die dagen vrijwaren van een onvoorziene dood. Vaak vinden wij zijn beeltenis dan ook bij de ingang van een kerk. In de Oude Kerk van Borne is zij in de vorm van een muurschildering nog aanwezig boven de doorgang naar de voormalige sacristie. Ons beeldje zou afkomstig zijn uit Denekamp. Ik kan mij goed voorstellen, dat het eens bij de thans dichtgemetselde zuid-ingang van het oude gedeelte van de St.- Nicolaaskerk (midden 13de eeuw en 15de eeuw) of bij de doorgang naar de in de 15de of het begin van de 16de eeuw bijgebouwde toren heeft gestaan.

De datering van het beeldje kan op omstreeks 1520 worden gesteld. Het vertoont thans geen verfsporen meer, maar is ongetwijfeld oorspronkelijk beschilderd geweest. De mening van drs. F. Scholten van het Rijksmuseum in Amsterdam, dat het vervaardigd zal zijn in Mechelen, kan ik ten volle onderschrijven. Kenmerken van de laatmiddeleeuwse beeldhouwkunst van die stad, zoals het vanaf de slapen uitstaande haar en de amandelvormige, half geopende ogen, zijn heel goed aan Christoffel en het Christuskind af te lezen. Toch ontbreekt het typisch Melchelse beeldhouwersmerk (drie ingekerfde palen).

Het beeldje is in bruikleen afgestaan aan het Rijksmuseum Twente in Enschede, waar het in de vaste opstelling te zien is.

Een bijzondere, beroemde Oldenzaler

Willy Ahlers

Bijna niemand kent hem, Willem Vleertman, Oldenzaler, geboren op 1 augustus 1658 en overleden in Amsterdam op 23 april 1742, bijna 84 jaar oud. Voor die tijd een zeer hoge leeftijd. Hij leefde in een periode dat het in Europa onrustig was. Hij was een bekwaam strateeg, richtte postdiensten op en maakte naam als ingenieur. Slechts weinig mensen kennen hem. Toch heeft hij in Oldenzaal een eigen straatnaam.

In verband met mijn studie over de postgeschiedenis van Oldenzaal kreeg ik in 1986 een brief van een Duitse collega om eens te kijken naar de postmeester Willem Vleertman, geboren in Oldenzaal. In het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek zijn maar liefst vier pagina's aan hem gewijd. Al gauw bleek mij dat de man veel beleefd had, wat onder andere beschreven is in zijn boek *Levensgevallen van Willem Vleertman*, uitgegeven in Amsterdam in 1743. Het is een boek met een aaneenschakeling van nauwelijks te geloven sterke verhalen. Ik ging de inhoud op haar juistheid controleren en vond steeds meer bewijzen dat zijn verhalen op waarheid berusten. Ik begon alles wat mogelijk is over hem te verzamelen. Het resultaat was een tentoonstelling in het museum het Palthehuis en in de bibliotheek in Oldenzaal afgelopen zomer.

Een van de vondsten was een boekje uit 1861 met de geschiedenis van de volgende beroemde Nederlanders: Frederik Hendrik, Willem Vleertman, Prins Willem I, Michiel de Ruyter en Jan (Johan) de Witt. Toch een illuster gezelschap!

Willem in Oldenzaal

De familie komt vermoedelijk uit het Duitse Soest. Zijn vader was Frans Vleertman, luitenant in het leger van de prins van Oranje. Hij trouwde in Oldenzaal met Metta van Randen (of van Grande), een oude Overijsselse familie, die ik helaas niet kon traceren. Het was zijn tweede vrouw. Het huwelijk vond plaats op 4 december 1642. In 1643 werd een dochter Trijntien geboren.

Willem werd geboren op 1 augustus 1658 en gedoopt op 8 augustus. Het was gebruikelijk dat een zoon van een officier bij de geboorte als kadet werd ingeschreven. Na de verovering van Oldenzaal door Frederik Hendrik in 1626 bleef Oldenzaal Staats. Het was voor de katholieken een moeilijke periode en rijke katholieke families trokken weg. Er werd armoe geleden en de stad was lang nog niet in zijn oude glorie hersteld.

Tot 1672 vinden we verder geen informatie over Willem Vleertman. Wel dat hij zijn ouders op jonge leeftijd verloor en hij min

IK WILLEM VLEERTMAN, ben geboren te Oldenzael in Overyffel, in den Jaere 1658. den 1. Augustus. Myn Vader was Luitenant onder de Cavallery des Prinzen van Oranje in den Spaanfchen Oorlog. Ik ben uit zyn tweede Huwelyk geboren: myn Moeder was gefproten uit de oude Overyffelche familie van van Grande, en heeft behalven my ter wereld gebragt een Broeder, die vierjaaren ouder was dan ik, welke als Capitein van een Compagnie Dragonders, nevens my den Staat der Vereenigde Nederlanden getrouw gedient heeft, en in zyne jonge Jaten voor den dienst des Vaderlands is gefneuveft. De Kinderen van myns Vaders Eerfte Bed noch haat Nakomelingen, hebben tot myn leetweezen, geen Liefhebbery tot den Oorlogsdienst gehadt.

of meer door legerofficieren werd opgevoed. Ik denk dat hij rond dit jaar Oldenzaal heeft verlaten. Het is mogelijk dat hij er daarna nog drie keer is geweest. Toen George I van Hannover ook koning van Engeland werd, begeleidde Willem Vleertman hem vanuit Hannover naar

Londen, om daarna ook diens gezin naar Engeland te brengen. Deze reis liep zeker via Oldenzaal, wat vermoedelijk ook zo was bij de Europareis met de zoon van een Amsterdamse burgemeester.

Ik heb in 1990 een verzoek bij de gemeente Oldenzaal ingediend om deze illustere Twentenaar een straatnaam te geven. Het verzoek werd in 1992 ingewilligd en zo kennen we in Oldenzaal een Willem Vleertmanstraat.

Willem als militair

Willem is 15 jaar als hij actief in het leger als verkenner meedoet met de veroveringen van Naarden en Bonn, steden die door de Fransen waren bezet in verband met de expansiedrift van Lodewijk XIV. In 1674 wordt hij vaandrig en in 1676 luitenant. Als de Vrede van Nijmegen (1678) in 1681 wordt verbroken, gaat Willem weer in krijgsdienst. Hij heeft dan al een zekere naam, want hij krijgt de opdracht de vestingwerken rond Hamburg te slechten die door de Denen waren aangebracht.

Onze stadhouders Willem III trouwt in 1677 met Mary, dochter van de Engelse koning. Stadhouders Willem III trekt in 1688 met een groot leger op verzoek van het Engelse parlement naar Engeland. Het doel is de rooms gezinde koning Jacobus II te verjagen en het protestantisme in Engeland te bevestigen. Willem Vleertman maakt de tocht mee. Jacobus II, schoonvader van de stadhouder, wordt in twee etappes verslagen en vlucht naar Frankrijk. Het tweede treffen is de slag aan de Boyne in Ierland. In 1691 werd Willem bevorderd tot kapitein; in 1692 neemt hij ontslag om zich op postdiensten te richten. In 1695 is Willem weer militair en is aanwezig bij vele belegeringen. Ook tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713/14) maakt hij nogal wat veldslagen en belegeringen mee. In een van de grootste veldslagen bij

Höchstädt/Blenheim is zijn rol van doorslaggevend betekenis. Hij weet de legerleiders, de hertog van Marlborough en prins Eugen, ervan te overtuigen dat het nabijgelegen moeras stevig genoeg is om de legers erover te laten trekken, waardoor de vijand wordt verrast. In deze eerste grote Europese oorlog worden de Frans-Beierse legers door de geallieerden verslagen. Inmiddels is Willem door de bekende vestingbouwer Menno van Coehoorn benoemd tot commissaris van de approaches: hij wordt belast met de controle op toenaderingswegen en loopgraven bij belegeringen.

Koeriers- en postale activiteiten

Zijn eerste koeriersactiviteit verricht hij in opdracht van Willem III en wel om een vrijgeleide naar Dover te krijgen om Jacobus II naar Frankrijk te laten vertrekken.

Hij brengt in 1689 tijdens onderhandelingen berichten over naar Münster. Na de slag aan de Boyne in 1690 krijgt Willem opdracht naar Italië te gaan om de hertog van Savoye het bericht van de overwinning te brengen. Een enorme reis voor die tijd. Nog groter is zijn reis in 1692 naar Constantinopel in verband met het conflict tussen het Weense hof en de Turken.

Gedurende zijn leven heeft hij verschillende

internationale postdiensten opgericht, zowel in het zuiden als in het noorden van ons land. Die waren erg goed georganiseerd, maar de Europese postfamilie Thurn & Taxis spande bij de Duitse keizer een proces aan dat Vleertman verloor. Hij mocht zich postmeester van de koning van Groot-Brittannië noemen. Hier had de Duitse postfamilie geen invloed. Hij reist in 1714 eerst met de keurvorst George I van Hannover naar Londen om vervolgens ook diens vrouw en kinderen op te halen. George I wordt door erfopvolging ook koning van Engeland. In 1717 krijgt Willem van deze koning het verzoek over te gaan tot de arrestatie van de Zweedse baron van Görtz en zijn secretaris. Dat lukt hem in Arnhem waar hij hen 23 weken gevangen houdt op kosten van de Engelse koning. Als dank voor de hulp die Arnhem bood haalt hij in 1721 een portret van George I op dat voor de stad Arnhem bestemd is.

Zijn activiteiten als ingenieur

De brieven van Willem Vleertman zijn geschreven in een nauwelijks leesbaar slecht handschrift. Als ingenieur is hij bij verschillende werkzaamheden betrokken. Zo krijgt hij van de beroemde vestingbouwer Menno van Coehoorn in 1701/1702 de opdracht leiding te geven bij de doorsnijding van de Waal, het Pannerdens kanaal. Willem is zo trots op zijn werk, dat hij koning-stadhouder Willem III uitnodigt te komen kijken. Die komt en is vol bewondering voor zijn werk. De koning belooft Willem een man van rang te maken. Door de dood van Willem III in 1702 wordt dat helaas niet waargemaakt.

In 1717 gaat hij in opdracht van de stad Amsterdam de kustwerken in Noord-Holland controleren.

Willem in Amsterdam

Na de Vrede van Nijmegen in 1678 vestigt hij zich in Amsterdam en blijft daar tot zijn dood wonen. Hij werkt in een suikerraffinaderij en dat had in die tijd een zekere status. In 1681 trouwt hij Rebecca Beuns. Het huwelijk blijft kinderloos. Hij gaat met de zoon van de Amsterdamse burgemeester op reis door Europa, als een onderdeel van diens opvoeding. Ruim één jaar duurt de reis en op de terugweg kan Oldenzaal zijn aangedaan. Als dank wordt hij een jaar later benoemd tot sluiswachter aan de Kolksluis. Gedurende de oorlogsperiodes mag hij de functie door derden laten uitoefenen, maar hij moet als tegenprestatie Amsterdam op de hoogte houden van de legeractiviteiten te velde. Als hij in Amsterdam van een overval op een juwelier hoort, gaat hij achter de daders aan en kan ze in Lunteren arresteren. Hij behoedt Amsterdam in 1717 voor een grote overstroming; in hetzelfde jaar gaat hij de kusten in Noord Holland controleren. Hij smooit een opstand over de belastingverhoging van de stad in de kiem. Door en verkeerde adviseur krijgt hij huiselijke problemen en er dreigt een scheiding. Zijn vrouw verandert haar testament een aantal malen, het laatst ten gunste van de vrouw van de adviseur. In 1726 wordt Willem benoemd tot sluiswachter van de Haarlemmersluis. Hier blijft hij tot zijn dood wonen. Zijn vrouw overlijdt in 1728 en wordt begraven in de Nieuwe Lutherse Kerk. Hij doet in 1732 nog een poging iemand op te sporen die de weeskamer voor veel geld heeft opgelicht. De poging mislukt. Willem Vleertman overlijdt op 23 april 1742. Ook hij wordt in de Nieuwe Lutherse Kerk begraven. Curieus detail: het graf moet eerst geruimd worden. Daarmee komt er een eind aan het leven van een kleurrijk figuur, op wie Oldenzaal terecht trots mag zijn!

Bernard Jasper Fayers zogenaamde Noagrove

Henk Kok

Een amateurschilder die een uitstekende kijk had op het dagelijks leven, was Bernard Jasper Fayer. Hij was landbouwer in Vriezenveen en begon pas op zijn tweeënveertigste te schilderen. Toen hij op 20 mei 1979 op vijfenzeventigjarige leeftijd overleed, liet hij een enorm aantal volkskundige schilderijen na, stuk voor stuk juweeltjes, die een schitterend beeld geven van het leven in en om het dorp Vriezenveen.

De Groove (begrafenis)

Voor zover mij bekend schilderde Fayer vier schilderijen met begrafenisafrekenen.¹ Alle vier geven duidelijk de omstandigheden weer waarin een protestantse uitvaart werd uitgevoerd. Fayer schilderde die naar het leven en de afgebeelde personen moet hij goed hebben gekend. Het was voor mij niet

nijemt t'r nog ein uut 'n halv'n oord.² In het Nederlands: Een begrafenis op de deel, de catechiseer-meester (of de dominee) leest wat voor uit het Woord (de Bijbel) en de dragers (buren) nemen er nog een uit een halve oord.

Het is een momentopname van een dienst zoals die er in Twente veel zijn geweest.

mogelijk daar nader onderzoek naar te doen. Uitzonderlijk is het werk uit circa 1970 waarover veel gepubliceerd is en dat Fayer zelf als volgt omschrijft: De groove op de djelle 'n catechesemeister les wat vuur uut 't woord en de dreagers (noabers)

Het schilderij

Het geheel toont een eenvoudige boerderij. Op de deel zitten de begrafenisgangers op knopstoelen met een rieten zitting. Geen grote uitvaart. Alles met elkaar zijn er 33

personen afgebeeld.

Het is een protestantse uitvaart. In de deuropening tussen deel en keuken (of kamer) staat de dominee die uit de Bijbel voorleest. In de keuken zit de weduwe, gescheiden van de bezoekers. Zo'n rouwdienst kon soms wel een uur duren en werd verzorgd door de predikant van de kerk waarvan de familie lid was. Vermoedelijk loopt de dienst ten einde, want de 'noodnoaber', de naaste buurman die de leiding heeft, staat al gereed.

Interessant is het tafereel dat geheel rechts op het schilderij te zien is. Men ziet twee mannen verdekt opgesteld staan waarvan de ene persoon de andere, uit een stenen kruikje (een oord) een glas jenever (meestal brandewijn) inschenkt. De persoon die de drank krijgt en die vaak meteen opdrint, is meestal degene die de dodenwagen, lopend naast het paard of zittend op de bok, naar het kerkhof rijdt. Dit wordt als een gevaarlijke bezigheid beschouwd. Het zich dicht bij de dode bevinden, het wegrukken van de overledene uit alles wat hem lief was en het wegbrengen naar een voor hem ongewenste bestemming, brengt voor de persoon die dit verricht grote gevaren mee. Daarom krijgt hij ter bescherming een glas jenever tegen de doodsbacillen.³

Geen 'noagrove'

Wat bij katholieken de Heilige Mis is, is bij hervormden de rouwdienst, geleid door de dominee. Er waren plaatselijke verschillen, maar in alles speelden de naaste buren een rol, al was het alleen maar door het leveren van tafels en stoelen. Ook omtrent het dragen van de overledene en de volgorde van de rouwstoet bestond geen verschil van mening. De verzorging van de begrafenisgangers na de terugkomst van het kerkhof was algemeen in handen van de naaste buurvrouwen. Hiervoor stonden tafels, stoelen

en/of banken op de deel. Deze activiteit na de begrafenis noemde men de 'noagrove'.⁴ Het is ergerlijk dat men bij de beschrijving van de begrafenisplechtigheden verschillende begrippen door elkaar haalt waarbij de een de ander napraat, zonder onderzoek. Dit is met de interpretatie van het schilderij van Fayer het geval. In boeken en bladen wordt steevast gesproken over een 'Twentse noagrove uit de eerste helft van de 20ste eeuw'.⁵

Dergelijke publicaties zijn kwalijk omdat ze een eigen leven gaan leiden bij volgende generaties, die de situatie niet meer gekend hebben. Het is in feite 'kleine' geschiedvervalsing en bewijst dat de eindredacteur van het boek of het tijdschrift waarin het schilderij beschreven wordt, geen enkele controle heeft toegepast.

Conclusie

Het bestuderen van een schilderij, in dit geval met een volkscundig gegeven met veel verschillende taferelen, verlangt een 'vlijtig oog', met kennis van het detail. Het is zonder meer duidelijk dat dit werk van Fayer geen 'noagrove' is. Een dergelijk werk ben ik in zestig jaar onderzoek nooit tegen gekomen.

Het besproken schilderij bevindt zich in het Historisch Museum in Vriezenveen.

Noten

- 1 De verkregen gave. Bernard Jasper Fayer 75 jaar. Vriezenveen 1982.
- 2 'n halv'n oord is een kwart liter sterke drank, meestal uit een stenen kruikje.
- 3 Dit gebruik kwam nog rond 1960 voor in de buurtschap Usselo.
- 4 Zie: G.J. Dijkhuis, Twents in woord en gebruik, bladzij 549.
- 5 Onder andere in Het alledaagse leven, nummer 5, bladzij 149, Waanders, Zwolle.

Het Alferink

Column: een Twentse National Gallery?

Robert Kemper

Afgelopen zomer was ik in de gelukkige positie om een week in Londen te vertoeven. Als bewoner van het platteland heb ik eigenlijk het hele jaar vakantie. Het is goed toeven buitenaf. Maar af en toe een week actief zijn is ook niet verkeerd. Jezelf zeven dagen lang storten in een van de grootste steden van Europa, de miljoenenstad Londen, zorgt voor een ware verrijking van jezelf.

Na rondleidingen door Windsor Castle, Buckingham Palace en The Houses of Parliament (van het beroemde *Order! Order!*) was het tijd voor een bezoek aan Trafalgar Square en de daar gelegen National Gallery. Om een bezoek te brengen aan de *Zunnebloome*, niet van Johanna van Buren, maar van Van Gogh. En werken te zien van Frans Hals, Lucas van Leyden, Jan Steen, Rembrandt van Rijn en Johannes Vermeer.

Maar wacht eens? Room 22 en 23, dáár moet je nu zijn als rechtgeaarde Twent. Niet in depot, maar gewoon aan de wand hangt daar Jacob van Ruisdaels *Two Watermills and an Open Sluice at Singraven*, gedateerd op 1650/1652 en vind je vervolgens nog eens het werk *The Watermills at Singraven near Denekamp* van Meindert Hobbema, Van Ruisdaels leerling, gedateerd op 1665/1670. In de zalen 26 en 27 zijn vervolgens momenteel nog eens vier werken te zien van Gerard ter Borch, de bekendste Overijsselse schilder uit de zeventiende eeuw. Ter Borch was, voor de minder kundigen onder ons, afkomstig uit Zwolle en overleed in Deventer. Alleen Ter Borchs werk van de Vrede van Münster hangt momenteel in depot. Het was werkelijk een verrassing een zestal Overijsselse werken zo

prominent in een van 's werelds beste kunstmusea te zien hangen.

En het fraaiste? Toegang tot het museum? Gratis! Jaarlijks steekt de Britse regering zo'n £ 6.000.000 pond in het museum. Bijna £ 34.000.000 wordt verworven uit sponsoring en donaties van bezoekers. Jaarlijks zijn er een slordige 4,8 miljoen bezoekers. Het leek me wel aardig om deze enorme aantallen eens af te zetten tegenover de facts & figures van TwentseWelle. Het blijkt dat er nogal wat verschillen zijn. Op de website van de Gemeente Enschede vond ik de *Onderzoeksrapportage exploitatie TwentseWelle Enschede*, december 2009. Doel van het rapport: een analyse van de exploitatie van het museum in 2008. In het kort: in dat jaar bezochten circa 60.000 mensen het museum. Er was een tekort van € 900.000, met een subsidie van € 1,4 miljoen. Een gemiddelde subsidie voor vergelijkbare musea is € 2,7 miljoen. Slechts 10 % van het budget wordt voor activiteiten gebruikt; de rest gaat op aan personeel, huisvesting en andere overhead. Het rapport sluit af met het advies het subsidievolumen fors bij te stellen met zo'n € 1,2 miljoen met ingang van 2011. Ook de provincie Overijssel zou volgens het rapport een extra structurele bijdrage moeten gaan leveren in de periode 2013-2016. Alleen daarmee kan voorkomen worden 'dat het museum de komende jaren achterop raakt en niet goed kan functioneren'. Als gemeente Enschede, regio Twente en provincie Overijssel echt een cultureel beleid willen laten zien, verdubbelen ze de subsidie en wordt TwentseWelle gratis toegankelijk.

Twentse sage: Aleid uit Lemselo en de witte wieven

Elias Vermeer

Elske uit Lonneker kon best opschieten met het witte wiefke dat ze iedere avond na melkenstijd tegen kwam. Ze gaf het wiefke dan wat van haar melk te drinken en dat was daarvoor enorm dankbaar. Niet zozeer omdat ze die melk zo lekker vond, maar om de vriendelijkheid van het gebaar. Op een dag gaf het wiefke aan Elske een zeer kostbare ring en maakte haar duidelijk dat die ring haar kon beschermen tegen boze machten. Ze moest hem dan ook maar goed tussen haar kleren verbergen.

Op een avond was Elske later dan anders. Niet zozeer dat ze er deze keer zo lang over had gedaan om alle koeien te melken, maar ze had een paar aangename uurtjes verpoosd met haar vrijer Tiemen. Die had haar met zeven paarden naar de hemel gebracht en Elske was dan ook in een opperbeste stemming. Tiemen had haar teruggebracht tot aan de oude kroezeboom, maar verder hoefde hij niet, vond Elske, dat laatste kleine eindje kon ze het zelf wel redden. Maar juist op dat stukje weg werd ze plotseling overvallen. Een menigte uitgelaten witte wieven sprong om haar heen en troonde haar mee naar hun onderaardse woning. Daar werd ze voorgeleid aan de koning van de witte wieven, heer Elverik. Die had zijn onderdanen opdracht gegeven een mensenkind te schaken, want hij wilde wel eens weten hoe het was om de liefde met zo'n schepsel te bedrijven. Maar Elske was daar helemaal niet van gediend. Ze kon zich wel wat anders voorstellen en ontweek de toenaderingspogingen van heer Elverik voortdurend. Gelukkig werd ze daarbij beschermd door de toverring van het vriendelijke witte wiefke, er bleef steeds een afstand tussen haar en de koning bestaan. Bovendien week het vriendelijke

witte wiefke niet van haar zijde, haar voortdurend met haar ogen moed insprekend.

Toen Elske die avond maar niet thuis kwam, ging haar vader naar Tiemen van wie hij wist dat dat haar vrijer was. Die wist natuurlijk ook niet waar Elske gebleven was en samen gingen ze op onderzoek uit. Al gauw ontdekten de beide mannen tot hun grote schrik een sliert slingerende kringen, die naar de witte wievenbelten leidde. Het was duidelijk, Elske was door de witte wieven ontvoerd! Maar ja, wat konden ze daaraan doen? Hoe vonden ze in vredesnaam de ingang van die woonholten? En als ze die al zouden vinden, wat konden ze dan tegen die witte wieven uitrusten? Tiemen ging op nader onderzoek uit en zo leerde hij van een oude scheper hoe je de kracht van het kwade kunt breken. Met rinkelende bellen trok hij naar de witte wievenbelten, prevelde daar de eeuwenoude spreuken die het ware geloof boven het ongeloof stellen, plantte vervolgens een uit taxus gesneden kruis op de hoogste belt en deed een gebed. Tiemen ging vervolgens op goed geluk in de belten graven en jawel hoor, hij vond wonder boven wonder meteen de juiste plek. Nou, dat gaf beneden een enorme consternatie. Niet zozeer omdat Tiemen erin was doorgedrongen, maar vanwege het daglicht dat er binnen kwam. Want dat konden de witte wieven niet verdragen en ze stoven naar alle kanten uiteen. Ook het vriendelijke witte wiefke moest wijken, maar niet nadat ze eerst nog Elske wist te vragen aan haar te blijven denken. Met tranen in de ogen beloofde Elske dat. Toen waren de twee gelieven eindelijk alleen en ze wilden zo snel mogelijk samen vluchten. Maar plotseling zagen ze de enorme schatten die de witte

wieven hadden verzameld. Zoiets hadden ze nog nooit bij elkaar gezien en al dat moois lag daar zomaar voor het oprapen! Ze gristen zoveel mogelijk van alles bij elkaar en volgestapeld met allerlei kostbaarheden gingen ze er als de hazewind vandoor.

Spoedig daarna was er de bruiloft. Het werd een geweldig feest, met een vedelaar (viool-

speler) van de Veluwe en een pieper (fluitspeler) uit het Munsterland. Maar klokslag twaalf uur stopte men met het feest, want dan begint het uur van de boosaardige geestverschijningen. Men was bang geworden, bang voor de wraak van de witte wieven. De schrik zit er goed in, want sindsdien zijn de Twentse bruiloften altijd om twaalf uur afgelopen.

Hulp bij uitvoering projecten

Frans J.M. Agterbosch

De Raad van Advies, een adviesraad van de Oudheidkamer voor het beheer van onze collectie bij de TwentseWelle, heeft een aantal projecten opgesteld die bij de uitvoering ervan extra hulp nodig hebben.

Deze projecten zijn van diverse aard maar vragen een grondhouding waarin de liefde voor de historie vanzelfsprekend is. Een voorbeeld is het reeds lopende project "centsprenten". In onze collectie zijn prachtige prenten aanwezig die als eerste striptekeningen zouden kunnen worden gezien. Onze prenten worden conform landelijke normen beschreven zodat ze beter aan belangstellenden kunnen worden tentoongesteld en zo nodig gebruikt kunnen worden voor studie. Op dit gebied heeft ons lid mvr. Sinninghe Damsté veel expertise en ze heeft dit project dan ook met veel inzet opgepakt.

De projecten worden gestuurd en begeleid vanuit de Raad van Advies.

Als u denkt dat u op het gebied van oud-archief, cartografie, schilderijen, prenten, munten, penningen etc. ons kunt helpen laat dat dan weten aan de secretaris van de Raad van Advies Frans Agterbosch, emailadres: f.agterbosch@wxs.nl of telefoonnummer 074 - 291 57 59.

U hoeft geen deskundige te zijn maar, zoals boven aangegeven, wel gegrepen door het grote nut van het behoud en toegankelijk maken van historische zaken. Nog mooier zou het zijn als u even langs komt op de maandagmiddag van 13.30 - 16.30 uur tijdens de sociëteitsmiddag in het OKThuis. Hier kunnen we kijken en bespreken hoe en wat u kunt bijdragen aan de projecten. De werkzaamheden kunnen zijn: scannen, uitzoeken, beschrijven, printen, typen, archief-, internet-, en boek-onderzoek, etc. Ze worden in beginsel uitgevoerd in ons onderkomen het OKThuis in Enschede. Zie voor adres en telefoonnummer het colofon.

Aan Buurserbeek ontstond textielindustrie in Haaksbergen

Wim H. Nijhof

'Veur Hoakseberge hef benaamd de Buurserbek aait belangrijk wes', meldt de gemeente trots op haar website. In de gemeentevlag symboliseert de blauwe band de beek, waaraan het dorp haar ontstaan en ontwikkeling als textieldorp dankt. De eerste bewoners vestigden zich omstreeks 400 in het hooggelegen Buurse, ten tijde van de grote volksverhuizing die het begin van de vroege middeleeuwen markeerde, op de vruchtbare verhogingen van de stuwwallen die waren opgedrukt door kruiend ijs. Volgende nieuwkomers trokken stroomafwaarts door de bossen, venen en moerassen en bouwden een landbouwnederzetting rondom de Hof te Haaksbergen, in het hart van het huidige dorp op een iets hoger gelegen stuk grond dat bescherming bood tegen de overstromingen van de Buurserbeek.

In het begin van de veertiende eeuw kreeg de Buurserbeek, ooit gegraven voor waterafvoer, een economische functie, als tussenstation in het handelsverkeer tussen de IJsselstad Deventer en het Duitse grensgebied Westfalen. De stad Deventer dreef omstreeks 1300, net als de andere IJsselsteden Kampen, Zwolle en Zutphen, een drukke handel met landen in Noord-Europa. Daarom verbeterden ze de waterverbindingen met het oostelijke achterland, door bestaande beken bevaarbaar te maken en door gegraven kanalen met elkaar te verbinden. De Buurserbeek werd een belangrijke schakel in de vrachtafvaart naar Westfalen en Münsterland, met Haaksbergen als het natuurlijke centrum. Het was dan ook niet verwonderlijk dat ondernemende dorpelings brood zagen in de handel. In de zeventiende eeuw woonden er in Haaksbergen dan ook grote en kleine houthandelaren.

Linnenhandel

Maar in de loop van de zeventiende eeuw was het gedaan met de houthandel, omdat er in Twente en de aangrenzende Achterhoek en ook in Westfalen en Münsterland nauwelijks nog bomen waren te kappen. Vele tientallen jaren lang hadden de bosbezitters roofbouw gepleegd in de bossen. De Haaksbergse houthandelaren

moesten nieuwe handelswaar zoeken. Dat werd het linnen dat werd geweven op de tientallen boerderijen in het dorp en de omliggende buurschappen. Zo kwam de linnenhandel op gang. De linnenreiders kochten het geweven linnengoed dat de boeren niet voor hun gezin nodig hadden. Zo lag de houthandel aan de basis van de textielindustrie, die de belangrijkste werkgever in het dorp zou worden.

Dat was een andere start dan in de rest van Twente waar de linnenhandel vooral in gang was gezet door voornamelijk doopsgezinde en joodse linnenreiders, veelal afkomstig uit Duitsland, uit hun vaderland verdreven vanwege hun niet gedulde levensovertuiging. Ze begonnen in Twente een linnenhandel, tot tevredenheid van de boeren die hun inkomsten van het land konden aanvullen. Ze kregen opdrachten van de reders en nieuwe afnemers van het vlas dat ze verbouwden. Wie de geschiedenis van de grote textielbedrijven in Twente bestudeert, ziet over het algemeen dat de uit Duitsland gekomen families het fabriqueursbestaan hebben overleefd en veelal een bloeiend bedrijf hebben opgezet, omdat ze omstreeks het midden van de negentiende eeuw lef en zelf verdiend vermogen hadden om mee te gaan in de industrialisatiegolf en stoommachines in te zetten. Daarentegen blijkt dat van de oorspronkelijke houthandelaren die in

Haaksbergen in de linnenhandel gingen, niemand erin slaagde in het linnen en de katoen te overleven.

kerkboeken is alleen bekend dat hij zich eind 1737 in Kampen liet inschrijven, met Nederlandse namen, als Joost Hendrik

Buurserbeek

Stamvader

Het was een jonge Duitser uit de omgeving van Kassel, Jost Henrich Jordan, die de stamvader zou worden van de textielfamilie Jordaan, bijna twee eeuwen lang de belangrijkste fabrikanten in het dorp. Kennelijk vond hij het wereldje rondom zijn geboortedorp Niedermeiser te klein, boerenwerk en bierbrouwen trokken hem vermoedelijk niet aan. Daarom verhuurde hij zich als soldaat aan de deelstaat Hessen. Nederland – toen de vierde macht in Europa, na Frankrijk, Oostenrijk en Pruisen – moest om zijn militaire kracht op peil te houden soldaten uit het buitenland huren, onder meer van de landgraven van Hessen die zo een deel van hun inkomen verdienden. En zo kwam in april 1732 Jost Henrich – hij was toen 34 – naar Meppel, als kwartiermeester van het leger. Wat hij in Meppel heeft gedaan, weten we niet. Uit

Jordaan.

Het is niet uitgesloten dat hij toen al kennis had gemaakt met Johanna Leferinck, een zuster van de Haaksbergse linnenhandelaar Steven Leferinck, die ook een spinnerij en handweverij dreef. Steven had de zaak van zijn vader Jan Leferinck voortgezet. Johanna verliet Haaksbergen begin oktober 1726 en vertrok naar Kampen. Daar trouwde ze zes jaar later met Jonathan Beerthuijs. Jonathan overleed enkele jaren na hun huwelijk. Johanna bleef in Kampen wonen. Daar ontmoette ze Joost Hendrik Jordaan. Ze trouwden op 1 maart 1739 in de Buitenkerk in Kampen en verhuisden naar Johanna's geboortedorp Haaksbergen. Vermoedelijk trad Joost Hendrik in dienst van schoonvader Jan Leferinck en werkte hij in de handweverij en spinnerij. Hij was niet geheel onbekend met dit werk, want ook in Niedermeiser bestond deze

huisnijverheid. In 1740 kregen de Jordans, die aan de Oostenstraat 1 woonden, een zoon die in de Haaksbergse kerkboeken werd bijgeschreven als Jan Jordaan. Hij zou de grondlegger worden van de textielindustrie in Haaksbergen.

spinnerij en handweverij had. Niet lang nadat Jan Jordaan was getrouwd, kreeg hij onmin met zijn oom Steven Leferinck. Jan zou samen met zijn vrouw de linnenhandel, de spinnerij en weverij erven, maar de ruzie liep kennelijk zo hoog

Het Witte Paard is het pand rechts

Het Witte Paard

Veel geluk was er niet weggelegd voor Johanna en Jost Henrich. Toen zoontje Jan vijf jaar was, overleed zijn vader op vijftigjarige leeftijd, in 1745, en drie jaar later stierf moeder Johanna. Jan was dus op zijn achtste al wees. Gelukkig ontfermde de familie Leferinck zich over hem. Hij kreeg, zoals nazaat Dick Jordaan JGHzn, amateur-historicus en van 1962-1983 voorzitter van de Oudheidkamer Twente, later zou schrijven, 'een zeer zorgvuldige opvoeding', eerst van zijn grootouders en later van zijn oom Steven. Over Jans jeugdjaren is nauwelijks iets bekend. Toen Jan Jordaan 28 jaar was, trouwde hij op 8 mei 1768 met de vier jaar oudere Anna Geertrui ter Horst, een dochter van Derk ter Horst, die evenals zijn zwager en Jans oom Steven Leferinck zijn geld verdiende als handelaar en ook een

op, dat Steven Johanna en Jan uit zijn testament schrapte. Jan, teleurgesteld maar niet wanhopig, besloot zijn eigen weg te zoeken als ondernemer, hij had per slot van rekening de voorbije jaren genoeg ervaring opgedaan in de linnenhandel en spinnen en weven hadden ook geen geheimen voor hem. Hij begon in linnen te handelen en zocht naar een ruimte om een handweverij te beginnen. Die kans kwam toen hij hoorde dat Het Witte Paard, het huis van wolkammer Egbert van Nes, zou worden geveild. Op 21 november 1772 was hij met 810 gulden op de veiling de hoogste bieder en vanaf dat moment mocht hij zich eigenaar noemen van één van de mooiste huizen van het dorp. In de laatste weken van 1772 bouwde Jan direct een schuur achter het huis, waarin hij een handweverij opzette. Het zou later blijken dat het een

historische dag was in de geschiedenis van Haaksbergen, want het is de feitelijke stichtingsdatum van het textielbedrijf van de familie Jordaan, dat bijna twee eeuwen lang zo'n beeldbepalende rol zou spelen in het dorp.

Voorkeursrecht

In 1777, vijf jaar nadat Jan Jordaan Het Witte Paard had gekocht, zocht hij met vijf collega-fabriqueurs in het dorp wat meer zekerheid. Ze moesten hun van de boeren gekochte linnen in de open natuur bleken, maar op de dorpsbleek was vaak geen plaats, omdat alle inwoners van de buurschappen Haaksbergen en Honesch hier hun was konden bleken en drogen. Dat gebeurde al vanaf 17 augustus 1745 toen deze plek, aan de Buurserbeek bij de Morsinkhofsbrug, door het markebestuur van Haaksbergen en Honesch was bekeken en daags erna was 'uitgesteeken', dat wil zeggen was afgebakend met uitgestoken plaggen en tot dorpsbleek was ingericht. Het was een natuurbleek, die niet in de wintermaanden maar alleen in de zonnige en warmere maanden van april tot november werd gebruikt. Op deze bleek, die in de lengte doorsneden werd door sloten die gevoed werden met stromend water uit de Buurserbeek, werden de linnen doeken, soms met een lengte van wel vijftig meter, uitgespreid en voortdurend nat gehouden. De zes samenwerkende fabriqueurs bepleitten in 1777 bij het markebestuur een voorkeursrecht, dat voor twaalf jaar werd verleend. Dat betekende dat de bleek vooral voor de fabriqueurs was bestemd, maar ingezetenen van Haaksbergen en Honesch mochten nog wel 'voor hun eigen selfs' een stukje linnen daarop bleken:

In 1787 kon Jan zijn zaak vergroten, toen hij van de weduwe van Egbert van Nes het halve eigendom van het naastgelegen huis kocht, waarin hij zijn ververij uitbreidde.

Om het linnengoed te kunnen glanzen, zette hij hier een kastenmangel neer. In 1793 werd de onderneming uitgebreid toen Jan de schuur achter zijn woonhuis renoveerde tot een weefhuis waar dagloners aan handweefgetouwen stoffen weefden, niet uitsluitend meer linnen, maar ook bombazijn, dat een gewaardeerd product van de Twentse textielnijverheid was geworden. Voor 450 gulden werd Jan Jordaan vele jaren later eigenaar van het laatste deel van het huis. Zijn nieuwe bezit werd omschreven als 'een half huis met den Dijkgaarden, gelegen agter des koopers hof, van welk half huis de wederhelft reeds was toebehorende, alles staande en gelegen in Haaksbergen, naast het huis van den aankoper'.

Om zich in te dekken voor slechtere tijden en misschien ook wel omdat hij als fabriqueur een toch wat saai leven leidde, begon Jan in Het Witte Paard een winkel. Het lijnzaad dat de boeren verbouwden voor het spinnen van vlas, kochten ze bij Jordaan. Je kon in Het Witte Paard ook terecht voor textiel (stukgoederen, kousen en broeken), kruidenierswaren, tabak, landbouwgereedschappen, aardewerk, huisraad, stenen, kalk en zaden. Ook brood leverde Jan, uit eigen bakkerij; boeren brachten de zelf verbouwde rogge en konden daarna 'op afroep' hun broden afhalen. Jan Jordaan had aan de Markt eigenlijk een 'winkel van sinkel', zoals later in de negentiende eeuw een Utrechts warenhuis waar je alles kon kopen, werd genoemd. Vrijwel niemand betaalde Jordaan contant, geld was schaars in die tijd en dus bloeide er een levendige ruilhandel op. Je kon je gekochte waren bijvoorbeeld 'betalen' met linnen stukgoederen, maar ook met klompen, schoenen, rogge of varkens. Sommige klanten werkten voor hun aankopen: gras maaien, koeien hoeden, turf steken.

Werkhuis

In maart 1782 moest Jan Jordaan als 'penningmeester' van de diaconie verantwoording afleggen over de ontvangsten en uitgaven van het jaar 1781, zoals uit kerkenraadnotulen blijkt. Er waren onkosten opgevoerd 'wegens de opgerigte

Koenspinnerij (bedoeld werd Katoenspinnerij) in het werkhuis'. Dat was volgens Dick Jordaan de eerste keer dat er in stukken melding werd gemaakt van het verwerken van katoen in Haaksbergen. Jan Jordaan, die tot directeur werd benoemd, was met twee andere diakenen, de fabriqueurs H.J. ten Raa en Hendrik Leppink, de oprichter van deze handkatoenspinnerij, die de diaconie financierde om arme dorpsgenoten aan een verdienste te helpen. Deze spinnerij heeft overigens maar enkele jaren bestaan. Het lijkt aannemelijk dat er te weinig emplooi en afzet was voor de producten en bovendien kwamen er langzamerhand spinmachines.

Velen zagen 1781 als het oprichtingsjaar van de firma Jordaan & Zonen. In 1956 werd dan ook met veel feestvertoon het 175-jarige bestaan gevierd. Als aanleiding werd aangegeven dat in het midden van de negentiende eeuw een kleinzoon van Jan Jordaan in het Consistorieboek van de Nederduits Gereformeerde kerk van Haaksbergen de eerste vermelding van de spinnerij van de diaconie aantrof, in 1781 dus. Maar deze spinnerij had geen enkele relatie tot de particuliere activiteiten van Jan Jordaan en zijn navolgers, Jan Jordaan was slechts directeur omdat hij diaken was van de kerk.

Het bedrijf was negen jaar eerder, in 1772 dus, opgericht, toen Jan Jordaan, zoals gemeld, Het Witte Paard kocht, waar hij zijn linnenhandel begon en uitbreidde en een schuur kocht om weefgetouwen neer te zetten. 'In deze koop ligt eigenlijk de oorsprong van het bedrijf', schreef Dick Jordaan in het gedenkschrift dat in 1956 verscheen. Het 175-jarige jubileum kwam dus negen jaar te laat. Maar 'het jaar 1781 [werd] uit traditie als het oprichtingsjaar aangenomen en der traditie getrouw willen wij het 175-jarige bestaan dan ook in 1956 herdenken', luidde de verantwoording. Maar de werkelijke reden was dat er in 1947 toen het feitelijke oprichtingsjaar 1772 had moeten worden gevierd, geen geld was voor festiviteiten. De Tweede Wereldoorlog was voorbij, maar de naweeën waren in de textielindustrie in Twente en de Achterhoek nog voelbaar, de productie kwam maar langzaam weer op gang. In elk geval was het niet de juiste tijd voor een groots feest. Dat werd dus uitgesteld tot 1956.

De auteur dr. Wim H. Nijhof publiceert in het najaar Heeren & Helden van Haaksbergen, een boek over de geschiedenis van de textielindustrie in Haaksbergen. Het wordt uitgegeven door de Historische Kring Haaksbergen.

Boeksignalement

Geert Bekkering

Hanze, Tol & Handelswegen in Oost-Nederland, door Arjan Ligtenbarg en Nico Spit, uitg. Vereniging Het Museum Winterswijk & Historische Kring Haaksbergen, 2010, 240 pagina's, groot formaat, harde kaft, zeer veel afbeeldingen, isbn 978-90-70560-9, € 28,50

Dit boek maakt Arjan Ligtenbarg's serie over het vervoer in oostelijk Nederland compleet. Samen met de boeken "Spoorwegen in Winterswijk & Omstreken"

en "Langs Weg & Rail" staan deze drie boeken nu al bekend als de 'Dikke Ligtenbarg'. Het zijn fors gebonden boeken met bondige teksten, veel sprekende, regionale foto's en goede overzichtskaarten. Het boek beschrijft de

geschiedenis van hessenwegen, tolwegen, waterwegen, spoorwegen en asfaltwegen in de Achterhoek en Twente. Daarbij komt ook het naburige Duitsland goed aan bod. Ligtenbarg vermeldt kort de Romeinse tijd en middeleeuwen, maar gaat vooral in op de tijd van de hessenwegen en helwegen. Er is enorm veel informatie verzameld, die in makkelijk leesbare teksten is samengevat. Maar het boek maakt vooral indruk door het grote aantal afbeeldingen. Kennelijk waren de schrijvers pas tevreden als ze minstens

tien afbeeldingen van een hessenwagen hadden, liefst ook nog een op een gevelsteen. En dat is gelukt. Zo ook voor de tolhuizen; er zijn er erg veel op oude foto's en tekeningen afgebeeld. Eigenlijk geldt dit voor het hele boek. Je moet het vaak doornemen en komt iedere keer weer onverwachte afbeeldingen tegen. Dat komt helaas ook, omdat door de opzet van het boek, afbeeldingen uit één plaats over vele hoofdstukken verspreid kunnen staan. Daarbij is er helaas geen index op afbeeldingen. Ook de vermelding van bronnen en data had wat accurater gekund. De lezer die over een onderwerp al wat meer weet, kan nu niet eenvoudig verder zoeken.

Het is een boek geworden met een grote diversiteit aan lading. Het is zeker niet bedoeld als een boek dat je in één adem uitleest. Laat het een paar weken op tafel liggen en snuffel er iedere keer weer in. Ook uw gasten zullen er met plezier in bladeren.

Vragen naar de bekende weg; lopend

langs Twentse dorpsfeesten, een alternatieve wandel- en cultuurgids voor de gemeente Hof van Twente, Lisette Put, Delden, Gegarandeerd onregelmatig, 2010. 12x21 cm. 60 p. ill. ing. € 9,95

Dit boekje bespreekt de Twentse dorpsfeesten in Bentelo, Markvelde, Sint-Isidorushoeve, Bornerbroek, Beckum, Wiene Zeldam, Hengevelde, Usselo, Goor, Bentelo, Rietmolen, Deldenerbroek en Buurse. Tieners en begin twintigers houden wel van

stappen, maar dan naar een feesttent of disco, niet van 'dulle wandelingen'. Lisette Put (21) houdt ook wel van een feestje, toch trok ze de wandelschoenen aan. De studente uit Sint-Isidorushoeve moest van haar stagebedrijf een wandelgids maken. Het resultaat is bijzonder. De wandelaars moeten zelf hun route ontdekken. Hoe? "Door te vragen naar de mensen die ze onderweg tegenkomen of bij de boerderijen. Wandelaars zijn soms helemaal gefocust op de kaart, om maar niet te verdwalen. Daardoor kijken ze minder om zich heen." Bij de acht startpunten zijn een aantal bezienswaardigheden benoemd en is er uitleg bij gegeven. Verder is het de bedoeling dat de wandelaars in contact komen met de plaatselijke bevolking. Ze moeten immers de weg vragen. In het boek staat alleen de plattegrond van het dorp en het omliggende buitengebied. Door de weg te vragen kwam Lisette op plekken die ze zelf niet zou hebben uitgekozen. Er zijn zo veel mooie paadjes. De mensen in deze omgeving zijn behulpzaam in het wijzen van de weg. Op een van de laatste bladzijden staat nog een Nederlandse vertaling van Twents uitdrukkingen voor wandelaars die het Twents niet machtig zijn. Zodoende komen ze bijvoorbeeld te weten dat 'disse weg is richter' betekent: 'dit is een kortere weg'.

Ontdekkingsreizen langs de Regge, historische speurtochten rond Hellendoorn, G.J. Eshuis, Den Ham en Daarle. Uitgeverije 'n Boaken, 2010, Nijverdal, in de Historische Reeks, deel 7. 150 pagina's. Ruim geïllustreerd. ISBN 978-90-76272-21-4. € 14,50

Het boek bevat een serie artikelen van Gerrit Jan Eshuis, geschreven in de jaren 1941 tot 1969. De Almeloër Eshuis (1895-1980) was van beroep fietsmaker en had in de stad een rijwiel- en electriciteitszaak. Zijn grote hobby was z'n leven lang de

plaatselijke en regionale historie, en dat vooral gekoppeld aan de archeologie. Eshuis had een grote collectie vondsten, voor een deel nu in het Museum voor Heemkunde in Almelo.

Over historie en archeologie schreef hij in de jaren 1941 tot 1969 in het Dagblad van het Oosten tal van artikelen. Daarbij zijn er ook veel die over het Reggedal gaan. Die artikelen zijn nu gebundeld in het boek dat geïllustreerd is met vele foto's. Het gaat niet alleen om natuurbeschrijvingen en archeologie maar ook over herinneringen, verhalen en anekdotes van boeren in het gebied waar Eshuis 'op de kökk'n' kwam en met wie hij - zelf boerenzoon - aan de praat raakte. Bijzonder is toch ook wel dat de meanderende Regge zoals Eshuis die in zijn tijd zag, later door het waterschap Regge en Dinkel werd rechtgetrokken, maar nu weer in haar meanderende staat is hersteld.

In het boek staan ook verhalen over boerderijen, molens, verdwenen havezathen en kloosters in het gebied rond Hellendoorn (in het bijzonder Schuilenburg, Egede, Elen en Rhaan), Den Ham en Daarle. Ook belicht Eshuis de geschiedenis van het veenbedrijf rond Daarerveen. Verder besteedt hij veel aandacht aan prehistorische begraafplaatsen op het Hoge Hexel, de Piksen en de buurtschap Hexel bij Nijverdal. Het laatste artikel in het boek gaat in op de oorsprong van de palmpaasgebruiken.

Twentse paddenstoel

Oplossing vorige nummer:

De paddenstoel bevindt zich bij Bornerbroek, gelegen in de gemeente Almelo. (En niet in de gemeente Borne zoals sommigen dachten!)

Elders in dit nummer vindt u een artikel over Bornerbroek.

De prijs is gewonnen door de heer G.J. Perfors uit Lochem. Gefeliciteerd!

Paddenstoel

Ook in dit nummer weer een paddenstoel als prijspuzzel. Wat moet u doen?

Beantwoord onderstaande vragen

- 1 Waar bevindt zich de paddenstoel?
- 2 Welke bekende bezienswaardigheid ligt daar in de buurt?

Doe mee en win de Twentse Spreukenkalender 2011!

In het volgende nummer wordt over de bezienswaardigheid interessante informatie gegeven.

Stuur de antwoorden voor 25 oktober 2010 naar de redactie van dit blad:

Bathemerweg 4, 7448 PH Haarle of e-mail: redactie@oudheidkamertwente.nl

Bornerbroek

Willy Ahlers

Onze paddenstoel uit het vorige nummer staat bij Bornerbroek. Het dorp ligt in de gemeente Almelo. Bornerbroek, soms fout geschreven als Bornebroek, ligt ten zuiden van Almelo aan de weg tussen Borne en Enter. Het dorp maakte tot de gemeentelijke herindeling van 1 januari 2001 deel uit van Borne. Markant aanwezig is de Sint-Stephanuskerk, gebouwd in 1856 en door A.J. Kropholler tussen 1920 en 1921 verbouwd. Het is nu een Rijksmonument.

grenzen van de marken. Bornerbroek was een zelfstandige marke binnen het richterambt Borne, maar ook Zenderen had zijn aanspraken. Daarnaast was de grens met Almelo niet duidelijk.

Van een echte dorpskern was pas in de loop van de negentiende eeuw sprake. Die ontstond op de kruising van twee wegen: van Borne naar Enter en van Almelo naar Delden. Het verhaal wil dat eerst meer richting Enter gebouwd zou worden maar

De oudste kerk van Bornerbroek, gebouwd rond 1800, werd verbouwd tot Waterstaatskerk. Dit gebeurde in 1834. De naam komt al in middeleeuwse bronnen voor: Bi(e) den Bro(e)cke. Dit verwijst naar eerder aanwezig moeras in dit gebied. Later werd het een aanduiding voor een aantal boerderijen. Gedurende een langere periode was men het voortdurend met elkaar oneens over de

de as van de wagen waarmee stenen voor de Stephanuskerk gebouwd zou worden brak en daarom werd besloten dan maar ook op die plek de kerk te bouwen. Karakteristieke gebouwen zijn uit het dorpsgezicht verdwenen, zoals het verzorgingshuis Sint-Theresia van de zusters Franciscanessen, de Broekmolen en het gebouw van de ABTB, de Aartsdiocese RK Boeren- en Tuindersbond.

Een Bornenaar doet de Vesuvius

Berend Jager

In de jaren 1933 – 1934 maakte de bekende schrijver Belcampo een reis naar Italië, een in die tijd zeer ongewone onderneming.

Hoewel ... twee jaar later maakte de schrijver Bertus Aafjes ook een tocht van Nederland naar Rome en wel te voet. Verslag daarvan vinden we in zijn welbekende romantische gedicht *Een voetreis naar Rome*. Belcampo maakte het zich wat gemakkelijker: hij probeerde zoveel mogelijk te liften. Gedurende de acht maanden durende tocht voorzag hij in zijn onderhoud door het tekenen van portretten. Hij was zo gecharmeerd van Italië dat hij zijn naam Schönfeld Wichers in het Italiaans vertaalde en Belcampo als pseudoniem koos.

Een verslag van zijn zwerftocht publiceerde hij enkele jaren later in proza onder de titel *De zwerftocht van Belcampo*. Het is een boeiend egodocument dat een interessant beeld geeft van de gewone mens van alledag in een tijd dat de crisis door Europa waarde. Toen hij in de buurt van Napels was, een stad die hij zeer levendig beschrijft, heeft hij de Vesuvius beklommen in gezelschap van een Bornse reiziger die net als hij de wereld aan het verkennen was.

Het grappige is dat de Rijssenaar Schönfeld Wichers en de Bornenaar met elkaar communiceren in het Twentse dialect.

Al klimmende komen ze steeds dichterbij de vuurhaard die hen aan de ingang van de hel doen denken. Er ontspint zich de volgende conversatie.

- *En dee vlamme, zòl dat non de vlamme an de helle wèen?*
- *Dan wòrdt ze zeekr allemoale duur dat gat hènemieterd.*
- *Dan kroepje vie dr voort kòrt an um te kiekng of tr ook nog Riesndr of Boornsen bie zeent.*
- *Stèlt oe es vuur da'j doar zatn te kiekng*

en ie zang oe eeng detta (grootvader) kàts ouwr'n kop dr in vleegg.

- Ie warn op slag 'n veraanded meènske.
En zo gaat het nog even door.

Het is een bekend verschijnsel dat in er die tijd op het platteland vaak veel haat en nijd was tussen verschillende dorpen, vooral als het om de meisjes ging. Tijdens kermissen of andere feestelijkheden waarbij jongelui elkaar ontmoetten, ging het er soms niet zachtzinnig aan toe. Ik weet niet of Belcampo ervan op de hoogte was dat er tussen Hengelo en Borne een behoorlijk 'spanningsveld' was (en trouwens ook nu nog is). In ieder geval beschrijft hij op levendige wijze een 'vete' tussen jongelui uit Hengelo en Borne, waar de lompe boersheid overigens van afstraalt. Al klimmende geeft de Bornenaar aan zijn reisgenoot een ooggetuigeverslag van een 'dramatische' gebeurtenis waaruit blijkt dat de Bornenaar niet uit een al te beschaafd nest komt.

Dat gaat dan zo:

Ik hèbbe veer breurs, dee zeent allemoale éewn strabaant en as wie met oons viewn zeent dan kù'w de hele wèerld wal ofbrèkng. Van 't zommer hè'k mie nòg kapot elacht. Ik èbbe ok twee zusters en ene van dee bàejn ha kènnes ekreeng an nen jongen oet Hèngel, zo'n bètjen zonnen kantoorskriewer of zo, want de gewone fabrieksjongs doar wel e neet met, hee mut aaj't wat ampats hèbn.

'n Poar van zinne kammeroads harn em wal ewoarskouwd: A'j noar Boorne goat ma'j wal nen dikng knupl mèt nèmnn, harn ze ezèg, dee Boornsn dee zeent neet mak, doar krie'j vast las mèt.

Umdat minne zuster zonne doondrs knappe meid is, kùunt ze dat neet bès hèbn at dr een oet ne aandre plaase keump um

doarmet te vriejn.

Bo, dee maakt mie niks, ha'r e ezèg, ik zin vuur twènteg van dee Boorsns nog neet bange!

Dat harn wie eheurd en wie dachn: den opskèpr zù'w wal ees èewn kriegng en de eeste keer dat e bie oons in 't dorp koomp, geet min breur vuur em stoan en zèg: Zin ie dat dent vuur twènteg Boorsen no'neet bange was? en mèt har e dr ene te pakng, jong, en toen hè'w ne toch ofetuugd!

*Ik begriepe èelieke neet hoodoaneg at e nog lèewndeg bie oons oet 't dorp is eraakt. En den kèel zag dr oet! Nen heeln kop bassende vol blood en kiekng kon e geleuwík egeel't neet mèr, tenminsn hee keuln ouwr de wèg.
- En oe zuster, wat sàà dèn doar wal van?*

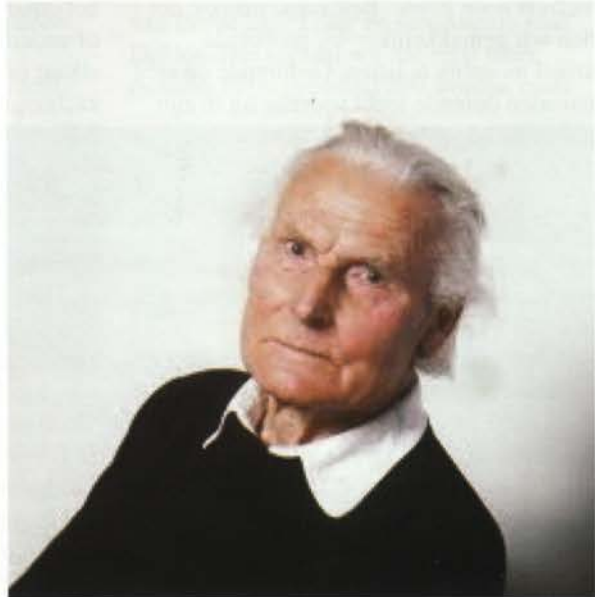
- Bo, den was hèllig op oons.

Ik vroeg me af of Belcampo in de dialoog tussen de Rijssenaar de de Bornenaar rekening heeft gehouden met het verschil tussen het plaatselijke dialect. Daartoe heb ik in Rijssen Dick Poortman en in Borne Johan Kwast, beide kenners van hun plaatselijke dialect, gevraagd de tekst eens op authenticiteit te bekijken. Het blijkt dat zowel de Rijssenaar als de Bornenaar zich van het Rijssens bedienen. Blijkbaar had Belcampo daar weinig scrupules mee en ging het hem vooral om de 'geest' van de tekst die hij wilde schrijven. Dick Poortman veronderstelt dat Belcampo dankbaar gebruik zal hebben gemaakt van de dialectische inzichten van zijn broer Karel, die immers een dialectisch woordenboek heeft uitgegeven.

Om het verschil in dialect gebruik zichtbaar te maken, heb ik Johan Kwast gevraagd een stukje tekst uit Belcampo's verhaal in het Borns te vertalen.

Belcampo's tekst luidt:

Ik hèbbe nen oom, dat is zonnen stoarken kèel, as dèn nen slag op de toafl gif dan is 'n toafl ook miln duur en as nen borrel op hèf, dut e neks leewr as toafl kòt houwn (kapot slaan). A'j met dèn in 't kefee zit, dan kù'j der vaste van opan dat e zik um 't een of 't aandr wat niks um 't lief hef, zo hellig maakt, dat e met 'n voes dwas duur de toafl houwt.

Belcampo

De tekst van Johan Kwast:

Ik hebbe nen oom, den hef wal zovöl pik in de mouw, as den op de toafl slöt dan is de toafl ok millen duur en as nen borrel op hef, döt e niks leewer as toafels kot howwen. A'j met den in 't kefee zit, dan kö'j der wisse van wean dat e zich um ne minnighead, wat niks um 't lief hef, zo hellig maakt, dat e met ne voes dwas duur de toafl höwt.

U ziet: de tekst verschilt op details, maar voor een kenner van het plaatselijk dialect zullen de verschillen aanzienlijk zijn.

Ik vroeg me tijdens het lezen van het verhaal ook af, of de Bornenaar die Belcampo ten tonele voert, echt bestaan heeft. Het zou me niets verbazen als hier sprake is van een 'dichterlijke vrijheid' waarbij de schrijver de Bornenaar opvoert om zijn verhaal smeugiger te maken. Een speurtocht naar het al of niet bestaan van deze Bornenaar zal, vermoed ik, weinig

opleveren.

Hoe het ook zij, Belcampo geeft in zijn humoristische verhaal een aardig beeld van de denk- en gevoelswereld van een simpele dorpse jongen uit Twente in de jaren dertig.

Noot:

Belcampo, De zwerftocht van Belcampo, negende druk, Amsterdam z.j., pagina 130 e.v.

Keppels

LIPPERKERKSTRAAT 43-45 ENSCHEDE TEL.053 -431 26 50

Hengelosestraat 200 te Enschede
Tel. 053 - 43 53 855

www.restaurantlaroche.nl

Hengelosestraat 164
7521 AK Enschede
tel 053-4353678
www.govaarts.nl

Bijzondere lijsten en inlijstingen, ophangsystemen en kunstschildersmateriaal

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

Twentevis

Visverkoop BV

Viskweeksystemen BV

Blokstegenweg 3A
7495 TK Azelo

www.twentevis.nl
info@twentevis.nl
074-2919004

ELEKTROBURO
H. VOS B.V.

Elektra en Data werken
Brandmeldinstallaties
Noodverlichting

24 uur Servicedienst

Tel. 053 - 435 30 96

VOS
INSTALLATEURS B.V.

Elektra, Airco,
Verwarming, Sanitair,
Loodgieterswerk en
Luchtbehandeling

Tel. 053 - 435 20 63

mobema

fine art

***schilderijen- aquarellen
kunstvoorwerpen-taxaties
advisering-kunstverzekeringen
schilderijen restauraties***

parkweg 115 – 7545 mv enschede

tel. 053-4321685 – 06 53365016

mobemafineart@home.nl

(contactpersoon J.H.A.Morsink)

alleen op afspraak

Quest

accountants

Kottendijk 72, 7522 BT ENSCHEDE

053-4327475

ondernemende adviseurs

www.questaccountants.nl

Op 2 december 2019 neemt u 150 euro op. Gewoon bij een Rabo geldautomaat.

(Als contant geld dan nog bestaat.)

Met meer dan 3000 kantoren komt u de Rabobank door heel Nederland tegen. Overal waar u ons verwacht en zelfs op plekken waar u dat misschien niet had gedacht. Dat is altijd al zo geweest en zal altijd zo blijven. Want al wordt alles digitaal en virtueel, er zal altijd een Rabobank in de buurt blijven.

Het is tijd voor een bank
die zichzelf blijft.

Het is tijd voor de Rabobank.

